

Vida Pavliček

Državni arhiv Varaždin
Trstenjakova 7
Varaždin

PROSTOR KAO PRIORITETNO RAZVOJNO PITANJE HRVATSKE ARHIVSKE SLUŽBE

UDK 930.251(497.5)

Izlaganje sa znanstvenog skupa

U članku se u osnovnim crtama prikazuje postojeće stanje arhivskoga prostora u Hrvatskoj, zakonski, strukovni i društveni uvjeti u kojima se prostor ostvaruje. Uspoređuju se zakonski okviri te konkretno fizičko stanje arhivskih prostora, s pojedini primjerima u susjednim i sličnim srednjoeuropskim zemljama. Ukazuje se na postojeće probleme u postupcima rješavanja ove problematike u nas te na potrebu zajedničkog nastupa cijele službe u traženju brzih i kvalitetnijih rješenja.

Ključne riječi: arhivistika, arhivske zgrade, Hrvatska

Zaštita arhivskoga gradiva je jedno od najvažnijih pitanja politike arhivske struke u cjelini i svake pojedine arhivske ustanove. Odgovarajući arhivski prostori, opremljeni suvremenom opremom za pravilno pohranjivanje i rukovanje arhivskim gradivom, osnovni su preduvjet za ostvarivanje te temeljne zadaće arhivske službe.

Za razmatranje arhivskog prostora kao prioritetnoga pitanja hrvatske arhivske službe, potrebno je u osnovnim crtama iznijeti karakteristike same službe, postojeće društvene okvire i fizičko stanje prostora te iste usporediti sa širim društvenim okruženjem, prvenstveno u susjednim i sličnim srednjoeuropskim zemljama.

U našoj, površinom i brojem stanovnika maloj te gospodarski relativno siromašnoj zemlji, kao javne arhivske ustanove djeluje trinaest, po količini arhivskoga gradiva i u europskim razmjerima, malih područnih arhiva i jedan veći središnji Hr-

vatski državni arhiv. Prema važećem Arhivskom zakonu javni arhivi su državne ustanove sa središnjim financiranjem većine svojih potreba putem Ministarstva kulture i sa stručnom nadzornom ulogom Hrvatskog državnoga arhiva i Ministarstva kulture. Izuzetak čine prostorne potrebe područnih državnih arhiva za koje su zaduženi gradovi u kojima isti imaju svoja sjedišta¹. U stvarnom životu je u svim većim zahvatima koji su se radili i na područnim arhivima u posljednjih pet godina, kao vlasnik ustanove, preko Ministarstva kulture, sudjelovala i središnja državna vlast slijedeći tako logiku vlasništva.

Danas ovi arhivi ukupno raspolazu s nešto više od 50.000 m² arhivskoga prostora u kojem pohranjuju oko 85.000 d/m arhivskoga i dijelom registraturnoga gradiva. Gledano unatrag dvadesetak godina, raspoloživi arhivski prostor u Hrvatskoj povećao se za preko 80%. Pojedini arhivi, posebno u zadnjih pet godina, znatno su popravili svoju prostornu situaciju, brojni prostori opremljeni su suvremenom vatrodojavnom, protuprovalnom i protupožarnom opremom, a pojedini i uređajima za klimatizaciju, dijelom su uređeni prostori za neposrednu zaštitu i dr. U tom smislu mogu se posebno spomenuti područni državni arhivi u Splitu, Rijeci i Zagrebu te Hrvatski državni arhiv. Uz to postoje planovi i programi izgradnje i uređenja novih spremišta i cijelih arhivskih zgrada, npr. u Državnim arhivima u Sisku, Bjelovaru, Osijeku i Varaždinu, koji su još u fazi programa ili pripreme, a u budućnosti će značiti ili bi mogli značiti, bitno poboljšanje prostorne situacije pojedinih arhiva.

No, gledajući sadašnje stanje arhivskoga prostora u Hrvatskoj detaljnije, zbirno i pojedinačno, može se reći da u hrvatskoj arhivskoj službi još uvijek postoji problem arhivskoga prostora. Naime, iz dosada izrađenih prikaza prostorne problematike, kao osnovni problemi iskazuju se još uvijek: akutni nedostatak prostora koji za sve arhive ukupno iznosi oko 3.600 m²; slaba kvaliteta namjени privedenih prostora (oko 20% prostora zahvaćeno je problemom vlage i/ili problemom statike); prevelika razdrobljenost prostora, četrnaest arhiva s devet arhivskih sabirnih centara odnosno odjela koristi oko 46 prostora na raznim lokacijama; dijelom još uvijek nedostatak oprema prostora te u pojedinim slučajevima neodgovarajuća sukorisništva. Kao poseban problem može se navesti i izostanak namjenski građenih zgrada². Naime, postoji samo jedan u cijelosti namjenski građeni prostor, to je zgrada DA u Karlovcu, dok Hrvatski državni arhiv, kao središnja arhivska ustanova nema namjenski građene zgrade, iako je u našoj novijoj povijesti više puta ušao u plan izgradnje pri-

¹ Zakon o arhivskom gradivu i arhivima, NN, br.105/1997, čl. 39, 40, 51, 52 i 57.

² V. Pavliček, Arhivske zgrade u Hrvatskoj – stanje i problemi, *Arhivski vjesnik*, 43/2000, Zagreb 2000, str. 137-146.

oritetnih objekata kulture, kao četvrti objekt od općenacionalnog kulturnog značenja³.

Uz to treba spomenuti da i pojedina nova, nedavno ostvarena prostorna rješenja, nastala u uvjetima dugotrajnoga nedostatka prostora i nedovoljnoga razumijevanja lokalne zajednice, nose u sebi određene nedostatke, kao npr. nepostojanje rezerve arhivskoga prostora za budući rad, skupo uređivanje privremenih prostora i dr.

Ovakva situacija postavlja pred arhivsku struku s jedne strane stručno-tehnička pitanja koja se ogledaju u arhivističkim te graditeljskim i uopće tehničkim saznanjima i njihovoj primjeni, ali još i više društveno pitanje, koje se ogleda u području zakonskih odredbi te mogućnosti i volji središnjih i lokalnih vlasti da postojeće zakone, norme i programe ispoštuju.

Na području zakonskih odredbi, spomenuta dvojnost u Zakonu vjerojatno ima utjecaja na sporadičnost i sporost u ostvarivanju novih rješenja. U susjednim zemljama ovo pitanje je riješeno tako, da je u pravilu osnivač odnosno vlasnik ustanove, u cijelosti zadužen za njezino materijalno osiguravanje, tj. i prostorno smještanje ili postoji pravno uređeno sudjelovanje viših državnih vlasti u financiranju potreba ustanova na nižim razinama. Npr. u Sloveniji, pokrajinski arhivi su državne ustanove u cijelosti financirane od Ministarstva kulture, u Češkoj područni arhivi su isto tako državne ustanove financirane iz središnjih izvora, tj. od Ministarstva unutrašnjih poslova, dok u Mađarskoj županijske arhive financiraju županije uz mogućnost ostvarivanja dijela sredstava za prostorne potrebe iz državnoga proračuna putem javnoga natječaja⁴.

Sa stručne strane gledano, planiranje arhivskih prostora na široj razini danas se razmatra i u drugim zemljama⁵. Ovaj planski pristup u našim uvjetima centralno organizirane arhivske službe, relativno malih arhiva, u maloj društvenoj zajednici, svakako bi trebalo primijeniti pri izradi taksativne liste arhiva prema kriteriju vrijednosti i prostornoj ugroženosti gradiva, u smislu planskoga razvijanja pojedinih zaštitnih djelatnosti (restauriranja, mikrosnimanja i sl.) u pojedinim arhivima, kao i za stvaranje uvjeta za čuvanje pojedinih vrsta nekonvencionalnoga gradiva, prvenstveno matičnih negativna mikrofilmova u posebnom prostoru za cijelu arhivsku službu Hrvatske.

³ J. Kolanović, Zgrada na Marulićevu trgu 21 – Povijest smještaja Hrvatskog državnog arhiva, neobjavljeni tekst.

⁴ Mađarski zakon o arhivima, čl. 15, Magyar közlöny 56/1995; Slovenski Zakon o ustanovama, Zakon o zavodih, Uradni list RS br. 12/1991, čl. 48, Zakon o arhivskom gradivu in arhivih, Uradni list RS br. 20/1997, čl. 60 i 61; Austrijski zakoni o arhivima u načelu stavljaju arhive u nadležnost njihovih osnivača, npr. Zakon o zemaljskome arhivu Koruške, Landesgesetzblatt für Kärnten, br. 23/1997, čl. 24.

⁵ Michail Larin, Die erstellung organisatorisch, funktioneller modelle in Russischen archiven, *Atlanti*, Maribor 1995, str. 125-128. Autor govori o potrebi postavljanja zajedničkih prioriteta u ruskoj arhivskoj službi.

Načelni stavovi, koji vrijede trajno i kod uređenja i kod izgradnje svakoga pojedina objekta, tj. sigurnost gradiva, funkcionalnost objekata, nužnost postojanja rezerve arhivskoga prostora te odgovarajući smještaj povijesnih arhiva, dobivaju danas u svijetu neke nove aspekte odnosno ponovnu potvrdu nekih starih stavova.

U trenutku kada pred hrvatskom arhivskom službom stoji zadatak dodatnog uređenja i/ili izgradnje arhivskih prostora, bilo bi dobro ukratko se osvrnuti na neka novija tehnička rješenja odnosno potvrdu starih načelnih stavova na primjeru susjednih srednjoeuropskih i europskih zemalja.

Tako npr. **sigurnost** je staro načelo koje uz sigurnost od provale, požara ili poplave znači i pohranu arhivskoga gradiva u odgovarajuće, stabilne mikroklimatske uvjete kako za nekonvencionalno tako i za konvencionalno gradivo. Za razliku od sedamdesetih i osamdesetih godina, kada se umjetnoj klimatizaciji pridavala gotovo isključiva vrijednost, danas se odgovarajući stabilni klimatski uvjeti nastoje postići što je više moguće i prirodnim putem, tj. analizom mikroklimatike u kojoj se nalazi ili gradi arhivska zgrada, izgradnjom posebno građenih zidova spremišnih prostora i dr., jasno, uz korištenje potrebne tehnike. Tako npr. novi arhivski kompleks u Pragu ima posebno utvrđenu temperaturu i vlažnost zraka za prostore u kojima je pohranjeno arhivsko gradivo na papiru i pergameni, posebno za crno-bijeli fotografski materijal, posebno za film u boji i zapaljive nitrocelulozne filmske vrpce. Ovaj klimatski sustav osiguran je složenom klimatizacijom, ali i posebno konstruiranim zidovima spremišnih prostora koji omogućuju stabilne temperature, minimalni utrošak energije za klimatizaciju i održavanje potrebnih klimatskih uvjeta i bez klimatskih postrojenja u trajanju od nekoliko dana⁶.

Arhivska zgrada je **funkcionalna** ako je u skladu sa zadaćama i radnim procesima arhivske ustanove, tj. ako je primjerena potrebama pojedinoga arhiva, kako onima predviđenim sadašnjima zakonom tako, koliko je moguće, i onima u budućnosti očekivanim. U Njemačkoj npr. usporedba prvih namjenski građenih arhivskih zgrada iz druge polovice 18. st. i današnjih arhivskih zgrada, na primjeru arhitektonske koncepcije zgrada, ukazuje na bitnu promjenu u ulozi arhiva u društvu, tj. na orijentiranost suvremenih arhiva prema korisnicima. Potreba da arhivi danas ispunjavaju gotovo suprotstavljene zadaće, tj. s jedne strane optimalnu zaštitu arhivskoga gradiva, a s druge strane maksimalne mogućnosti korištenja gradiva u koncipiranju prostora i ostvarivanju njegove funkcionalnosti, odražava se kao princip odijeljenosti spremišnoga prostora od prostora za druge namjene arhivske službe. Ovaj princip postao je postulatom arhitekture modernih arhivskih zgrada⁷.

⁶ V. Babička, A. Pozderova, T. Kalina, *The Central State Archives in Prague and Its Buildings*, Prag 2001, str. 76 i 77.

⁷ Klaus – J. Lorenzen – Schmidt, *Moderner archivzweckbau in Deutschland*, *Atlanti*, Maribor 1995, str. 109–115.

Kao još jedna bitna oznaka suvremenih funkcionalnih arhivskih zgrada može se navesti i rješavanje svih zadataka u jednoj zgradi, što doprinosi velikoj iskorištenosti ukupne površine, većoj iskorištenosti radnoga vremena, ali i povećanju problema sigurnosti⁸.

U pravilu, prilikom gradnje novoga odnosno odabira objekta za uređenje arhivskoga prostora, smatra se da je potrebno osigurati dvostruki **prostor** od trenutno potrebnoga⁹. Isto tako smatra se da je za arhiv od 20.000 d/m gradiva potrebna minimalna površina od 3000 m², a optimalno bi bilo 5000 do 6000 m². Pojedini njemački arhivisti stoje na stajalištu da bi za budućnost arhiva bilo idealno da ima 100% rezerve prostora unutar zgrade i 200-300% rezerve u mogućnosti dogradnje na postojećem prostoru¹⁰. U slučaju novih arhiva izgrađenih u Austriji u posljednjih tridesetak godina, rezerve spremišnoga prostora kreću se u pojedinim slučajevima od 30% do 100%, a predviđaju se i potrebni rezervni radni i drugi prostori.¹¹

Uz klasične preporuke (kao što su izbjegavati poplavna, vlažna, nestabilna zemljišta, industrijske zone, opasne pogone, ratne ciljeve, bučne dijelove naselja, premale i nedostupne prostore) u literaturi koja govori o arhivskome prostoru i nadalje se za povijesne arhive do 20.000 d/m arhivskoga gradiva, kao takozvane male arhive, preporuča **smještaj u gradovima** i to u studijskom dijelu grada, tamo gdje su npr. smješteni knjižnice i muzeji¹². Za veće arhive preporuča se smještaj izvan središta uz srodne ustanove i uz dobru redovnu povezanost s gradskim središtem, što se u praksi i ostvaruje. Npr. u Austriji od devet novih arhivskih zgrada četiri su smještene u središtu gradova, a pet na području grada¹³. Isto tako izvan centra, ali na području grada, smještene su npr. nove zgrade Mađarskoga državnoga arhiva, spomenuti arhivski kompleks u Pragu i mnogi drugi.

Ova trajna načela ostvaruju se u pojedinim konkretnim prilikama i rješenjima kao što su npr: uređenje stare ili izgradnja nove zgrade, podzemna ili nadzemna, vertikalna ili horizontalna gradnja.

Danas je u svijetu naglasak na **gradnji arhivskim potrebama i suvremenoj ulozi arhiva primjerenih arhivskih zgrada**. U Njemačkoj npr. danas nastaje već i treća generacija namjenski građenih zgrada¹⁴. U Austriji su u razdoblju između

⁸ H. Rumschöttel, Funktionalität als kennzeichen des modernen Archivbaus – Überlegungen zum geplanten Neubau für das Staatsarchiv Landshut, *Atlanti*, Maribor 1995, str. 76-79.

⁹ M. Duchein, *Archive Buildings and Equipment*, 2nd revised and enlarged Edition, International Council on Archives, 1988, München, New York, London, Paris. Izračun budućih potreba arhiva za prostor vrši se na temelju: prirasta gradiva u zadnjih deset godina, količine gradiva koje se nije preuzelo radi nedostatka prostora, prirasta stanovništva te proračuna gradiva koje će biti izlučeno.

¹⁰ Vidi bilj. 7.

¹¹ G. Pferschy, Erfahrungen mit Archibauten in Österreich, *Atlanti*, Maribor 2001, sv. 11, str. 169-175.

¹² Vidi bilj. 9.

¹³ Vidi bilj. 11.

¹⁴ Vidi bilj. 7.

1970. i 2001. svi veliki arhivi preseljeni u novogradnje¹⁵. U Češkoj je u posljednjih deset godina izgrađen novi arhivski kompleks u Pragu, u kojem su smješteni Češki državni arhiv i Područni državni arhiv glavnoga grada Praga, a područna nadležstva su izgradila ili obnovila i dogradila zgrade za 21 arhiv¹⁶. I u drugim europskim zemljama, s kojima bi se Hrvatska mogla usporediti, npr. u Mađarskoj, Slovačkoj, Škotskoj i Litvi građene su tijekom posljednjih desetljeća XX. st. nove namjenske arhivske zgrade, prvenstveno zgrade središnjih nacionalnih arhivskih ustanova, ali i drugih arhiva. Npr. u Mađarskoj je 1989. izgrađeno novo spremište Arhiva grada Budimpešte za 15.000 d/m, nova zgrada Državnoga arhiva u Budimpešti za 50.000 d/m arhivskog gradiva dovršena je 1997, a izgrađene su i nove arhivske zgrade za pojedine županijske arhive.

Kao primjer bogatoga iskustva u uređivanju starih zgrada za potrebe arhiva može se navesti Italija, koja se zadnjih desetak godina, nakon većeg broja novoizgrađenih namjenskih zgrada, orijentirala na uređenje i dogradnju postojećih zgrada. Tako su tijekom 2001. obavljani sanacijski radovi na arhivskim zgradama u deset talijanskih gradova kao što su Venecija, Napulj, Milano, Đenova i dr¹⁷. U Češkoj je, npr. od novouređenih arhiva 40% rekonstruiranih starih objekata, kojima su dograđivana nova arhivska spremišta¹⁸. U Sloveniji npr. nema posebno namjenski građenih arhivskih zgrada, ali se vrlo moderno i stručno pristupa uređenju starih zgrada za arhivske potrebe. Najnoviji primjer je arhivska zgrada u Kopru – za arhivske potrebe preuređena crkva i samostan.

U praksi je moguće kvalitetno rješenje i u slučaju izgradnje, kao i u slučaju uređenja i dogradnje. Ono što je potrebno i u jednom i u drugom slučaju je obvezno poštivanje arhivskih standarda i normi te suradnja arhivista, arhitekata i arhitekata-zaštitara.

Korištenje **podzemnih spremišta** može biti zadovoljavajuće uz dobru opremu i osiguranje od prodora vode, te izdašna materijalna sredstva za održavanje. U svijetu danas postoje brojni veliki arhivi čija su spremišta dijelom u podzemnim prostorijama (npr. Stockholm, Lübeck i dr.). Ono što se danas sve češće zamjera podzemnim rješenjima je skupo održavanje¹⁹. U tom smislu zanimljiv je primjer arhiva u Hamburgu, koji je nakon zgrade s podzemnim spremištima izgrađene sedamdesetih godina, zbog slabih iskustava s takvim spremištima, novu zgradu, izgrađenu krajem

¹⁵ Vidi bilj. 11.

¹⁶ T. Deželjin, M. Šaban, Izložba fotografija novih i obnovljenih arhivskih zgrada u Republici Češkoj, Fotografije: Martin Hrubeš i Stanislav Loudat, Izložba u HDA, 7-15. svibnja 2001.

¹⁷ Ugo Cova, Jüngste Sanierungsmaßnahmen im Baubestand der italienischen Archive, *Atlanti*, sv.11, br. 2, Maribor 2001, str. 131-139.

¹⁸ Vidi bilj. 16.

¹⁹ Vidi bilj. 9.

devedesetih godina dao graditi u horizontali, uz klasičnu podjelu prostora te mogućnost proširenja spremišta u ravnini na dodatnome dijelu gradilišta²⁰.

S obzirom na iznesene činjenice o stanju i razvoju prostorne situacije naših arhiva, kao i u usporedbi s iskustvima susjednih zemalja, može se zaključiti da u Hrvatskoj postoji problem arhivskoga prostora, da se on uz znatno zalaganje arhiva postupno rješava, ali i da postoji zaostajanje u odnosu na susjedne europske zemlje.

Stoga bi bilo dobro, u javnim dokumentima već iznijete zaključke o postojanju problema arhivskoga prostora u Hrvatskoj²¹, dopuniti detaljnom ocjenom stanja i dugoročnim programom budućih potreba i prioriteta svih arhiva i arhivske službe u cjelini. Uz već postojeće programske dokumente²², ovakav bi plan rješavanja prostornih problema arhivske službe trebalo staviti na razmatranje Hrvatskom arhivskom vijeću, s ciljem da se s njime službeno upozna i Hrvatska vlada te da isti postane dio programa kulturnoga razvitka zemlje. Time bi se mogla stvoriti čvršća pozicija arhivskih ustanova i službe u cjelini, olakšati položaj arhiva u već pokrenutom procesu rješavanja ovoga problema te pridonijeti bržim i kvalitetnijim rješenjima i u raznim zakonskim okvirima.

Summary

ARCHIVE BUILDINGS AS THE MAIN ISSUE OF CROATIAN ARCHIVAL SERVICE IN THE FUTURE

Considering the problem of archive buildings in our country we have to contemplate the existing situation in the Croatian archive service, as well as the modern tendencies in archive practice and theory that influence these issues in other countries. Existing reviews show that the main problems are: the acute shortage of archive space, the insufficient quality of existing strongrooms, a lack of equipment in the strongrooms, inconsistency in legal demands that rule the ownership and liability of central and local authorities and the absence of the long-term and planned approach to the problem by the archive service itself. Although in some archive institutions a significant improvement regarding these questions has been achieved recently, we still

²⁰ Vidi bilj. 7.

²¹ J. Kolanović: 4. 2 Arhivi, Kulturna politika Republike Hrvatske – Nacionalni izvještaj, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Zagreb 1998, str. 189-194.

²² Društveni Plan SR Hrvatske za razdoblje 1966-1970. predviđa izgradnju nove zgrade tadašnjeg Arhiva Hrvatske (J. Kolanović, Zgrada na Marulićevu trgu 21. – Povijest smještaja Hrvatskog državnog arhiva, neobjavljeni tekst), a Urbanistički plan Grada Zagreba predviđa početak izgradnje nove zgrade DA u Zagrebu za 2002. (M. Gulić, Arhivski prostor i oprema Državnog arhiva u Zagrebu u funkciji zaštite arhivskoga gradiva, referat sa XXXVII. savjetovanja HAD u Varaždinu, 2000).

have to admit that the existing archive buildings in Croatia in many cases do not meet modern standards.

Establishing more consistency in legal demands that rule the issues as to financing archive buildings, as well as developing a common long-term plan for solving the most important and the worst situations, could help the whole archive service in finding and carrying out better solutions.

Keywords: archival science, archival buildings, Croatia